

DİASPORADA İSLAM'IN BARIŞA AÇILAN YÜZÜ: İSLAMİ HIP-HOP¹

Betül Duman Bay², Zuhâl Güler³

Öz

Hip-Hop, gençlerin kendilerini ifade etmelerine, sahici ve samimi şekilde toplumsala ve düzene karşı muhalif bir tutum sergilemelerine ve kendilerine özgü bir kimlik oluşturmalarına imkân sunan kentli ve muhalif bir kültürü temsil etmektedir. Yakın dönemde Hip-Hop'ın yaygınlaşması ve kültür endüstrisi içerisinde yer bulmasıyla birlikte muhalif niteliğini kaybetmeye başladığı iddia edilmektedir (Kadioğlu ve Sözeri-Özdal, 2020). Bununla birlikte, diaspora Müslüman topluluklar arasında hem dini inancın hem de kültürel kimliğin yansıtılmasında İslami Hip-Hop halen önemli bir yer tutmaktadır (Chan-Malik, 2011a). Bu bağlamda, Avrupa'da Müslüman göçmenlerin kentli kuşaklarının, içinde doğup büyüdüğü ve belli derecede entegrasyon sağladıkları toplumda yaptıkları ve aynı zamanda doğuşunda 2001 sonrası yükselen İslamofobi'nin etkili olduğu bu müzik türünde İslam'ın nasıl temsil edildiği ve bu müziğin ne derece muhalif nitelik taşıdığı önem kazanmaktadır.

Bu çalışma, diasporada gelişen İslami Hip-Hop'a odaklanmakta ve şarkı sözlerinde İslam'ın nasıl temsil edildiği ve bu müziğin ne derece muhalif nitelik taşıdığı sorularını sormaktadır. Çalışmanın kapsamını, Poetic Pilgrimage, Nasihat ve Islamic Force Hip-Hop grupları oluşturmaktadır. Adı geçen bu grupların çalışmanın kapsamına dahil edilmesinin nedeni, İslamofobinin yaygın olduğu Avrupa ülkelerinde rap yapan genç Müslümanlar arasında söz konusu grup üyelerinin etnik kimlik ve cinsiyet açısından çeşitlilik sergilemeleri ve yanı sıra popüler olmalarıdır. Çalışmada nitel araştırma desenlerinden içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Rapçilerin yazdıkları şarkı sözleri -kendileri ile yapılan mülakatlar ve sosyal medya paylaşımları içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Bu grupların, Sufizme ve evrensel değerlere dayalı, yerleşik kurumsal din ve dindarlığa mesafeli, bireysel bir maneviyat anlayışını benimsedikleri ve bunun da daha geniş bir dinleyiciye erişimi sağlayan önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Şarkı sözlerinde hem anavatanlarında ve İslam ülkelerinde yerleşik Müslümanlık anlayışına hem de İslam'ın Batı'daki temsiline ciddi itirazların yöneltildiği görülmektedir. Bu yönüyle de muhalif niteliğini koruyan 2000'lerin kentli kuşak Müslüman Hip-Hop'çuların barışçıl bir İslam'ı temsil etmelerinde Doğu-Batı arasındaki kültürel konumlanmalarının ve melez kimliklerinin etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: İslami Hip-Hop, İslamofobi, Maneviyat, Sufizm, Kesişimsellik Perspektifi, Melezlik

¹ Bu çalışmanın giriş kısmında Betül Duman ve İsmail Coşkun tarafından 26 Ekim 2017 tarihinde Kahramanmaraş'ta yapılan 3. Asos Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulmuş "Muhafif bir Kültürel Kimlik: İslami Hip-Hop" başlıklı bildirden yararlanılmıştır. Giriş kısmı genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiştir.

² Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, bduman@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4616-0432

³ Dr. Öğretim Üyesi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, zuhalguler69@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7995-5699

The Peaceful Face of Islam in the Diaspora: Islamic Hip-Hop

Abstract

Hip-Hop represents an urban and countercultural stance that enables young people to express themselves, to display a genuine and sincere oppositional attitude towards society and order, and to create a unique identity for themselves. Recently, it has been argued that Hip-Hop has started to lose its oppositional character with its widespread use and presence in the culture industry (Kadioğlu & Sözeri-Özda, 2020). On the other hand, while Islamic Hip-Hop has an important place in reflecting both religious belief and cultural identity among diaspora Muslim communities, it is possible to talk about the emergence of black and immigrant tensions within the Muslim American community (Chan-Malik, 2011a). In this context, it is crucial to examine the representation of Islam and the degree of opposition in this music genre, a product of urban Muslim immigrants in Europe who were born, raised, and partially integrated. The rise of Islamophobia after 2001 was influential in the emergence and development of Islami Hip-Hop.

This study examines the representation of Islam in the lyrics of emerging Islamic Hip-Hop in the diaspora and explores the extent to which this music is oppositional. The study included three distinct rap groups, Poetic Pilgrimage, Nasihat, and Islamic Force, which are popular among young Muslims in European countries with high levels of Islamophobia, considering their ethnic and gender diversity. We conducted content analysis in this qualitative study using the rappers' lyrics, interviews, and social media posts. We discovered that these groups embraced an individualistic spirituality grounded in Sufism and universal values, setting themselves apart from established institutional religion and religiosity, a crucial factor facilitating their outreach to a broader audience. These lyrics raise serious concerns about the established understanding of Islam in their homeland and Islamic countries, as well as the representation of Islam in the West. In this regard, the urban generation of Muslim Hip-Hoppers of the 2000s effectively represents a peaceful Islam through their cultural positioning between East and West and their hybrid identities, all while maintaining their dissident character.

Keywords: Islamic Hip-Hop, Islamophobia, Spirituality, Sufism, Intersectionality Perspective, Hybridity.

1. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, yükselen islamofobi karşısında diasporada yaşayan yeni kuşak İslami Hip-Hop müzisyenlerinin tümüyle kendi öznelliklerini yansıtan şarkı sözlerinde ve söylemlerinde belirginleşen İslam anlayışlarına dair bir değerlendirme yapmak ve muhalif karakterini koruyup korumadıklarını belirlemektir. Bu amaçla Avrupa'da diasporada hayat bulan İslami Hip-Hop grupları çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir.

İslam'da müziğin yerinin ne olduğu itilafli bir konudur (Thoma, 2011, s. 75). İslam'da müziğe izin verilmediği ve yasaklı/haram faaliyet olduğuna dair azımsanmayacak bir görüş olmakla birlikte, Sufizm/tasavvuf geleneğinde ses ve müziğin Allah'a yaklaşmak ve maneviyat açısından zikir pratikleri de düşünüldüğünde önemli bir işlevi olduğu kabul edilir (Nasr, 1987, s. 153 –154). Hip-Hop⁴ konusunda uluslararası ve ulusal nitelikte⁵ çok çalışma yapılmış olsa da Hip-Hop ve İslam⁶ arasındaki ilişkiyi konu alan çalışmaların daha sınırlı sayıda olduğu söylenebilir⁷. Egemen bir görüş Hip-Hop'ın Amerika'daki doğumundan beri İslam'la ilişkili olduğudur (Chan-Malik, 2011a). Hatta Harry Allen (1991, s. 48) İslam'ın, Hip-Hop'un resmi dini olduğu iddiasındadır. Samy Alim ise (2006, s. 22) Hip-Hop ve İslam'ın birlikte var olduğunu ve melez bir kültür olduğunu belirtir. Diğer bir görüş ise, Hip-Hop içinde uzun süre İslam'ın yer bulmadığı ve 11 Eylül sonrası dönemde şarkı sözlerinde kendisini gösterdiğidir (Nasir, 2020). Bu çerçevede Hip-Hop, genç Müslümanlar için İslami kimliklerini koruma, bu kimliklere yeni alanlar üretme ve Müslüman olmayanları İslam ve Müslümanlar hakkında eğitime işlevli bir müzik kültürü olmanın yanında (Khabeer, 2007, s. 125), kurumsal ırkçılığa ve ırkçı şiddete, İslamofobik ayrımcılığa karşı mücadelede savunma aracı olarak görülür (Swedenburg, 2001, s. 76; Thoma, 2011, s. 75).

⁴ Rap bir müzik tarzı iken, Hip-Hop rap, grafiti, break dans, DJ'lik gibi unsurları içeren kültüre verilen addır (Thoma, 2011, s.75).

⁵ Hip-Hop üzerine yapılan Türkçe çalışmalar ve tezler de mevcuttur. Bu çalışmalar büyük oranda Türkiye'de yapılan Hip-Hop ile sınırlıdır. Bu çalışmalar içerisinde Mert, C. (2003). Kültür endüstrisi, Hip-Hop ve direniş politikalarını ele alması bakımından sayılmalıdır. Ayrıca rap müzik üzerine yapılan Türkçe tezler de bulunmaktadır: Örneğin müzik sosyolojisi bağlamında bir ifade ve kültür biçimi olarak rap müziği irdeleyen Sarıköse'ye ait (2021) yüksek lisans tezi. Ayrıca, İlahiyat öğrencilerinin rap müzik dinlemelerinin sebebini araştıran Şanlıbayrak'a ait tez (2023) ve dışlanma ve rap müzik siyasetini İstanbul örneğinde araştıran Mişe (2018) tarafından yazılan yüksek lisans tezinden söz edilmelidir.

⁶ İslami pop, İslami Hip-Hop, İslami rock, İslami türkü, İslami arabesk gibi farklı müzik türlerinin olduğu da ifade edilmelidir. Bu konuda yapılmış bir çalışma için bkz. Kaniyolu, (2010).

⁷ İslam ve Hip-Hop ilişkisi bağlamında yapılan uluslararası çalışmalar için bkz. Aidi, 2004; Alim, 2006; Chan-Malik, 2011a, 2011b; Khabeer, 2007; McMurray, 2008; Lohkor, 2014; Miah ve Kalra, 2008; Swedenburg, 2001; Thoma, 2011, Nasir, 2020.

Bu müzik için nasıl bir adlandırma yapılmasının uygun olduğu konusunda da literatürde bir tartışma vardır. Örneğin Prudent Üniversitesi'nde Antropolog Su'ad Abdul Khabeer (2007, s.126) Müslüman Hip-Hop ve İslami Hip-Hop arasında ayırım yapar ve ikincisini Amerikalı Müslümanlar tarafından yaratılan, dinleyicisi Müslümanlar olan, İslami kurallar ve pratiklerle uyumlu Hip-Hop müzik türü ve kültürü için kullanır. Ancak Müslüman ve İslami Hip-Hop ayırımı daha politik ve radikal tutum alan ve Lirik Cihatçılar olarak tanımlanan Soldiers of Allah gibi kimi grupları dışarıda bırakır (Miah ve Kalra, 2008, s. 15)⁸ ki 1990'larda aktif olan bu grup daha Selefi⁹ bir anlayışı benimser ve bu nedenle geçmişi yücelten, akli devre dışı bırakan, politik ve köktenci duruşu ağır basan bu tür İslami gruplar bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuşlardır.

İslami müzik ve İslami bilinçli müzik ayırımı yapanlar da vardır (Bkz. Morris, 2016). Bu tipolojiye göre İslami müzik yerel ve topluluk bağlarına odaklanan, İslami söylemi olan ve Müslüman kimliği güçlendiren bir müzik iken, İslami bilinçli müzik İslami inanış ve değerlere yaslanırsa da bireysel ifade ve bireyciliğe daha fazla vurgu yapmakta, Müslüman olmayanlar dahil daha geniş bir dinleyici kitlesine İslami inanış ve değerleri evrensel bir maneviyat ve ahlak çerçevesi olarak sunma çabası gütmektedir. Bu müzik, sosyo-politik meselelerle çok yakından ilgilenmekte olup, Müslüman ağlara, bağlantılara sahiptir. Çalışmanın kapsamına dahil edilen gruplar bu ikinci tür içindekiler olacaktır.

Bilindiği gibi bir müziği ortaya çıktığı ve dönüştürücü olduğu tarihsel bağlam içinde değerlendirmek onu konumlandırmak bakımından oldukça önemlidir (Ergur, 2022). Bu çerçevede, Hip-Hop'u tarihsel kökeni ve bağlamı içine yerleştirmek onun aynı zamanda muhalif bir kültürü temsil iddiasının günümüzde ne derece geçerli olduğu sorusunu sorma imkânı da sunar. Hip-Hop bir kültürü temsil ederken, İslamofobi'ye işaret etmek ve marjinal yaşamlar hakkında alternatif bir anlatı oluşturmak rolünü de üstlenir. Bu muhalif kültür, doğuşundan itibaren beyazların ırk ayrımcılığına karşıt olarak kendisini konumlandırmıştır. 1970'lerde New York, Bronx'ta (gettolarda) kentsel yenileme

⁸ Bu ayırımı netleştiren iki grup ve onların şarkı sözlerini karşılaştırmak olanaklıdır: Soldiers of Allah ve Native Deen. Her ikisi de Amerika merkezli gruplardır. Ancak ilki daha politize bir direniş geliştirmişken, ikincisi daha ruhsal, gelişimsel, bireysel-politik bir mesaj üretir. Soldiers of Allah internet üzerinden yayın yapmakta ve grubun tüm müziklerine ücretsiz ulaşılmakta iken, Native Deen ticari bir rota izlemektedir. Müzik endüstrisi ile bu farklı ilişkilene biçimleri taşıdıkları mesaj ve hedefleriyle yakından ilgilidir. Soldiers of Allah Los Angeles kökenli 1990'lı yılların sonlarında ortaya çıkmış bir gruptur. Şarkı sözleri karşı hegemonik bir söyleme odaklanır. Dünyanın merkezinde Batı yerine tek bir ümmetin yer almasını önemser. İdealleştirilmiş bir geçmişe yaslanarak, Müslümanların sıkıntısını Osmanlı halifeliğinin Batılı sömürgeci güçler tarafından ortadan kaldırılmasında görmektedir. 1924 isimli albümleri halifeliğin kaldırılma tarihine işaret ederek grubun bu politik duruşunu açıkça gösterir. Ayrıca, tüm şarkı sözlerinde Müslüman olmayanlar küffar olarak nitelenip, iki din arasında haçlı seferlerine referans verilirken, Atatürk tarafından gerçekleştirilen halifeliğin kaldırılması, Latin alfabesine geçiş, laiklik yönlü düzenlemeler İslam'dan ve Allah'ın kurallarından kopuş olarak değerlendirilmektedir (Bkz. Soldier of Allah, 2009). Native Deen ise Afrikalı Amerikalı, Washington D.C.'de büyümüş üç kişiden oluşan bir gruptur. Kuvvetli bir fan grupları vardır ve bu grup etnik-dini köken bakımından oldukça çeşitlidir. Şarkılarının sözleri şahsi ve sosyal meseleleri ele alır. Sözlerde iyi ameller işlemeye, küçük şeyler yapmaya yönlendiren mesajları vardır (Miah ve Kalra, 2008, s. 16–22).

⁹ Selefilik ya da selefi zihin aklın devre dışına çıkarıldığı, tarihin belli bir dönemine ve o dönemdeki İslami uygulamalara dönmeyi önermektedir. Siyaset bilimi literatüründe de politik İslam ve fundamentalizm başlıkları altında incelenmektedir (Ünal, 2015, s. 55).

projeleri sonrasında artan işsizlik, kötü konut kalitesi, kamusal hizmet eksikliği ve özel sektör yatırımlarının kaçışına tepki-isyan ve “rağmen yaşamak” olarak Afro-Amerikalı kültür içinde ve dilinde doğan Hip-Hop (Khabeer, 2007), sonraki süreçte Güney Amerika’da karşılık bulmuştur. Burada örneğin Brezilya’nın favelalarında¹⁰ yaşayan yoksul ve dışlanmış toplumsal kesimlerin hayat hikayelerini anlatan temaları konu edinmiştir (Lohlker, 2014, s. 121). Sonrasında Orta Doğu’ya ve Avrupa’ya yayılmıştır. Orta Doğu’da ciddi bir siyasi işlev yüklenmiştir (Duman ve Coşkun, 2017, s. 260). Örneğin Arap Baharı olarak adlandırılan dönemin sembollerinden biri Tunuslu Hip-Hop müzisyeni El Général’in şarkıları olmuştur (Dallaji, 2013; Lohlker, 2014, s.133). Avrupa’da 11 Eylül 2001 sonrası dönemde ise Hip-Hop, göçmen Müslümanların ikinci ve üçüncü kuşaklarının İslamofobi karşısında kendi dışlanmışlıklarını, umutsuzluklarını, maruz kaldıkları ayrımcılıkları dile getirdikleri bir protest kültür olarak öne çıkmış ve kısmen İslam’a davet çağrısı olarak değerlendirilmiştir (bkz. Swendeburg, 2001; Lohlker 2014; Nasir, 2020). Örneğin, Islamic Force isimli Alman-Türk Hip-Hop grubu bu ismi seçme nedenlerini, Almanların İslam’a karşı gösterdikleri önyargılı tutumu protesto etmek olarak dile getirmiştir¹¹. Nasihat, 11 Ekim 2017 tarihli Facebook sayfasında yaptığı paylaşımda İslamofobi’nin etkisine dikkat çeker: ‘Dagegn¹² Avusturya’da gündün güne yoğunlaşan yabancı ve İslam düşmanlığına karşı yaptığım bir parça. Avusturya halkına hitap ettiğim için Almanca söylüyorum” (Nasihat, 2017).

İslami Hip-Hop’un yükselişinde 1990’lı yıllarda İslam’ın canlanışının etkisi olmuştur. Bu yıllarda Avrupa’da örneğin İngiltere’de genç Müslümanların İslam’a dönüşü, kendi yaşamlarını sorgulamaları bir vakadır. İslam’a dönüşle birlikte Hip-Hopla tanışma söz konusu olmuştur ancak bu kavuşma çok daha eski tarihlere, 1960’lara kadar uzanmaktadır. Şöyle ki, ilk örneği olarak 1960’ların Harlem’inde ortaya çıkan Five Percenters grubundan söz etmek olanaklıdır (Knight, 2023, s. 516). İlk kuşaklar, 1960’larda ev sahibi toplum tarafından reddedildikleri için geleneksel müzik tarzlarını icra etmişlerdir. Bunlar kendi kültürlerinden ayrılmış ancak göç ettikleri yere ve kültürüne intibak edemedikleri için kendilerini yersiz hissetmişlerdir. İkinci kuşak ise 1980’lerin ırkçılık karşıtı mücadelesi ve çokkültürlü politikası içerisine doğmuşlardır ve bunların etnik bağlarını dinsel kimliklerinden daha fazla benimsedikleri söylenebilir. Bu dönemde Müslüman bir tüketim piyasası ve kamusal alanın oluşması, helal gıda, evde yemek pişirme, Müslüman giyim endüstrisi, Müslümanların iletişim kanallarının, başka bir deyişle gazete ve medyanın gelişimi İslami Hip-Hop’u beslemiştir. Bu bağlamda da bazı araştırmacılara göre Avrupa’da 1980 sonlarından itibaren başlayan Müslüman kurumlar, ağlar,

¹⁰ Favela, Brezilya’daki gecekondu mahallelerine verilen addır.

¹¹ 3 Kasım 2020 tarihli Facebook paylaşımında Nasihat “yine bir terör saldırısı ve yine önüne koyulan ‘İslami’, ‘radikal İslamcı’ vs. kelimeleri” postunu paylaştıktan sonra doğup büyüdüğü Avusturya-Salzburg’da kendisini yüzde yüz kabul edilmiş hissetmediğini ve yükselen İslamofobi ile memleketinden ayrılmayı düşünecek düzeyde hoşnutsuzluğunun arttığını ifade etmektedir (Nasihat, 2020). Yine 23 Şubat 2018 tarihli paylaşımında İslam ülkelerinde yaşanan zulme sessiz kalmamak adına ve Avusturya/Almanya/İsviçre’de yaşayan gençlere gerçekleri rap ile anlatmak için Almanca albüm yaptığını belirtmektedir (Nasihat, 2018)

¹² ‘Dagegn’ kelimesinin Türkçesi “karşı olmak, karşı çıkmak” anlamına gelmektedir.

anlatılar, alternatif alt kültür oluşturma hareketi vardır ve Hip-Hop da bu sosyo-kültürel eğilimin bir parçasıdır¹³.

11 Eylül 2001 sonrasında Avrupa’da ve Amerika’da yaşayan Müslümanlara ise en azından asimile edilememiş öteki olarak yaklaşıldığı, büyük oranda terörist olarak bakıldığı, gündelik hayatlarında Müslümanların yaşadıkları ayrımcılık ve önyargının ise kimlik tartışmalarını alevlendirdiği bilinmektedir. Bu kapsamda, Slyvia Chan-Malik (2011b, s. 11) Amerika’da İslam’ın birbirine karşıt iki ayrı damarının etkili olduğu değerlendirmesindedir. Bunlar: Bir tarafta siyahi Müslüman topluluğundaki gibi beyaz üstünlüğünün insanlık dışı etkileri ve ulusal ayrışmayı dengelemek için imana sarılanların İslam’ı, diğer tarafta İslam’ı dini ve kültürel miras olarak gören, ancak Amerika’yı da fırsatlar ülkesi olarak değerlendiren göçmen Müslümanların İslam’ıdır. Chan-Malik’e göre (2011b, s. 12) 11 Eylül ile göçmen Müslümanlar da ırkları ile karşı karşıya getirilmişler, 1965 göçmen yasasının sağladığı “hukuki beyazlıktan” uzakta olduklarını¹⁴ anlamışlardır. Avrupa’da ise 2010’da radikal İslami terör örgütlerinin Avrupa başkentlerini hedef almasıyla yükselen İslamofobi’nin karşısında Müslümanlara yönelik daha sert tedbirlerin alındığı ve Hip-Hop’ın bu bağlamda daha önemli bir işlev kazandığı söylenebilir. Diasporadaki azınlık durumundaki genç ve madun Müslüman göçmenler arasında Hip-Hop’ın yaygınlaşmasını, örneğin Aidi (2011, s. 25), göç ve entegrasyon politikalarıyla, işsizlikle, sanayisizleşmeyle, sosyal devletin geri çekilmesi ve neoliberal dönüşüm ile ilişkilendirirken, Mark LeVine (2009, s. 34) İslami heavy metal, Hip-Hop gibi müziklerin hem Batı emperyalizmini hem de Orta Doğu’da statükoyu eleştirmenin ve bununla eşit derecede önemli alternatif/pozitif bir gelecek tahayyülünün popüler aracı olduğu kanaatinde.

Nasir’e (2020) göre, İslami Hip-Hop ayırt edici bir küresel müzik kültürü oluşturur ve 11 Eylül kuşağının yeni Müslüman kimliğinin önemli bir bileşenidir. Amerika’da ve Avrupa’da yaşayan birçok Müslüman gencin Hip-Hop’u kendi endişelerini, hayal kırıklıklarını ve görüşlerini ifade etmenin bir aracı olarak gördükleri ve diasporada gelişen göçmen Müslümanların geç kuşaklarının ürettiği müziğin, yoksullukla, eşitsizlikle, şeytanlaştırmayla süregiden mücadelenin stratejik sembolik bir aracı haline geldiği genel olarak kabul görmektedir (Miah ve Kalra, 2008, s. 13). Bu kapsamda da Fraser’ın (1990) ifade ettiği madun karşı-kamusallıklar üretilmesinden söz etmek olanaklıdır. Bilindiği gibi madun karşı-kamusallıklar tabi konumdakilerin muhalif ve alternatif yorumlarını, söylemlerini ifade edebildikleri, yeni kimlik pozisyonlanmaları geliştirdikleri söylemsel alanlardır (Araujo, 2019, s. 236).

¹³ Örneğin Samy Alim (2005, s. 264) ve Hishaam Aidi (2004, s. 107) Hip-Hop müziğin küresel düzeyde genç Müslümanlar arasında ortak bir dil ve kültürel pratik sağladığını belirtirler ve ‘Hip-Hop Ümmeti’ adlandırması yaparlar. Khabeer’e göre (2007, s. 127) ise Amerikan Müslüman kimliği için Hip-Hop sembolik bir işaret ve mekanizmadır. Her üç yazar da müzik, din, popüler kültür ve ulusötesilik kesişiminde değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

¹⁴ 1965 tarihli Göç ve Vatandaşlık Yasası ile büyük bir kırılıma yaşanmış ve Doğu Avrupa ve Asyalılara yönelik ayrımcılık kaldırılmış ve bu halkların Amerika’da göçmen olmalarının önü açılmıştır.

İslami Hip-Hop üzerine yapılan çalışmalar ayrıca kimlik inşası ile erken ve geç kuşak Hip-Hop müzisyenlerin kimlikleri arasındaki ayrıma işaret etmekte ve bu kapsamda özellikle Paul Gilroy'un (1993) "çift katmanlı bilinç"¹⁵ ya da Homi Bhabba'nın (1994) "melezleşme" kavramsallaştırmasının sunduğu katkılara dikkat çekmektedirler (Thoma, 2011). Bhabba'nın katkısı, yeni kültürel anlamların ve melez kültürel formların yaratılmasının mevcut kültürel kimlikler arasındaki temas noktasında meydana geldiğidir. Başat kültürel söylemin çerperinde meydana gelen yeniliklerle, sürekli melezleşme süreciyle kültür yeniden inşa edilir ve Bhabba'nın (1994: 53) melezlik dediği şey göçmenin kültürel arada kalmışlığı ya da araftalığıdır. Bu biz/onlar şeklindeki kültürel karşıtlıkların ve ayrımların tehlikelerini bertaraf eden bir konumlanmadır.

"Diasporada İslam'ın Barışa Açılan Yüzü: İslami Hip-Hop" adlı bu çalışma ile ortaya konulmaya çalışılan Avrupa'da diasporadaki geç kuşak İslami Hip-Hop müzisyenlere ilişkin önerme ise şöyledir: İslami Hip-Hop, ev sahibi toplumda gelişen İslamofobi ve çokkültürlülükten vazgeçilmesi karşısında, Müslüman dışı kesime İslam'ın evrensel ve oldukça barışçıl bir imajını sunmaktadır. Bu gruplar, hem ev sahibi toplumda temsil edilen hem de Müslüman ülkelerde ve anavatanlarında başat olan Müslümanlık anlayışlarıyla İslam'a yaklaşımları ve göçmen kültürü ile ayrılmışlardır ve muhalif bir kimliği temsil etmeye devam etmektedirler.

Giriş Bölümünde yapılan bu genel kavramsal ve kuramsal açıklamalardan sonra, çalışmanın bundan sonraki akışı şu şekildedir: İlk olarak Yöntem Başlığı altında çalışmanın konusu, amacı, kapsamı ve kullanılan veri toplama tekniğine değinilecektir. Ardından içerik analizinden hareketle oluşturulan bulguların analizi yapılacak ve bu çalışmanın bulguları, literatür ve kavramsal- çerçeveye birlikte ele alınarak hem Hip-Hop müzikte temsil edilen İslam'ın niteliği hem de bu müziğin muhalif karakterine dair değerlendirmelerin yer aldığı sonuç bölümüyle çalışma sona erecektir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, yükselen İslamofobi karşısında diasporada yaşayan yeni kuşak İslami Hip-Hop müzisyenlerinin tümüyle kendi öznelliklerini yansıtan şarkı sözlerinde ve söylemlerinde belirginleşen İslam anlayışlarına dair bir değerlendirme yapmaktır. Bu kapsamda şarkı sözlerinde nasıl bir İslam anlayışının temsil edildiği araştırmanın ilk sorusudur. Afro-Amerikalıların değil de Avrupa'da diasporadaki geç kuşak Müslüman göçmenlerin yaptıkları Hip-Hop'un, ayrıca muhalif niteliğini koruyup korumadığı, araştırmanın diğer temel sorusunu oluşturmaktadır. Bu araştırma soruları, bu müzik

¹⁵ Gilroy (1993, s.126), Du Bois'in "çift katmanlı bilinç" kavramsallaşmasını ele alır ve bu kavramsallaştırmanın ilk önce Amerikan kimliğinin siyahi içselleştirilmesinden açığa çıkan çeşitli zorlukları anlatmak için kullanıldığını belirtir: hem Amerikalı hem Negro, tek bir koyu bedende birbiriyle uzlaştırılmaz iki ruh, iki düşünce. Gilroy'a göre Du Bois'in bu değerlendirmesinde 3 unsur etkilidir: kölelikten çıkmış ancak ulus devletin henüz yurttaşı olmayı başaramamış, Irk olarak tikelci, milliyetçi ve diasporik varoluş, görüş, düşünce. Bu üçlü Du Bois de etkili olmuştur (s. 127).

türünün İslamofobi, çokkültürlülükten geri çekilme, ırkçı göçmen politikası bağlamında özellikle etkisini artırması nedeniyle daha önemli hale gelmektedir.

Öncelikle, çalışmanın kapsamına dahil edilecek örneklerin belirlenmesinde hem muslimhiphop.com gibi çeşitli sitelerde hem de Google arama motorunda tarama yapılmıştır. Bu taramada içerme-dışlama stratejileri bakımından İslami Hip-Hop, Müslüman Hip-Hop veya İslami Hip-Hop, İslami bilinçli Hip-Hop ayrımı korunmuştur. Bu çalışmada, literatürde sınırlı sayıda çalışmaya konu edilen diasporada yaşayan Hip-Hop grupları tercih edilmiştir. Çalışmanın kapsamı bu nedenle İslamofobi'nin yüksek olduğu Batı Avrupa ülkeleri ile sınırlandırılmıştır¹⁶. Ayrıca bu gruplar, çokkültürlülük politikaları içinde yetişmiş ve 1990'ların ikinci yarısı ve özellikle 2001 sonrası çokkültürlülükten geri çekilme ve İslamofobi'nin yükselişi sürecinde İslami Hip-Hop yapan genç kuşak olmaları nedeniyle de çalışmanın amacı ve araştırma soruları bağlamında tercih edilmiştir. Bu göçmen diaspora grupları içinde oldukça büyük bir nüfusa sahip ve özellikle İngilizce ve Türkçe İslami Hip-Hop yapan temsilciler ayırt edilmiştir. Ayrıca, oldukça sınırlı çalışma olması (Lohkor, 2014, s. 127) ve aynı zamanda kadınların yaptığı müziğin en temelde haram/helal kategorileri etrafında tartışılması ve Müslüman ülkelerde tesettürlü kadınlarca yapılan bu türden icraya olumsuz yaklaşılması nedeniyle bir kadın grubu da çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Bununla birlikte, seslendikleri kitle itibari ile belli bir dinleyici ve izleyici kitlesine erişmiş ancak kültür endüstrisinin baskısından uzak durabilen grupların çalışmanın kapsamına alınmasına özen gösterilmiştir.¹⁷ Bilindiği gibi YouTube, SoundCloud, kişisel web sitesi, Facebook hesapları Hip-Hop müzisyenlerin kendi müziklerini yaymaları ve fanları ile etkileşimlerini korumaları için önemli mecralar haline gelmiştir. Müzikleri büyük ölçüde internet üzerinden yayın akışı ve indirmelerle yaygınlaşmaktadır. Sosyal medyada yeni linkler, video paylaşımları, konser turne ve programlarını yayımlamakta ve görünürlükleriyle birlikte izlenirliklerini de bu sayede sağlamaktadırlar. Bu nedenle veri toplamanın önemli araçlarından biri sosyal medya hesapları olmuştur.

Çalışmanın amacı ve araştırma soruları bağlamında, yukarıda belirtilen örneklem seçimi ölçütleri doğrultusunda diasporadaki İslami Hip-Hop kategorisi altında yer alan İngilizce sözlü müzik yapan Poetic Pilgrimage, Türkçe ve Almanca sözlü müzik yapan Nasihat Kartal ve Türkçe sözlü müzik yapan Islamic Force grupları çalışmanın kapsamına dahil edilmiştir. Bu gruplara ait şarkıların sözleri 2023 yılı içinde çeşitli aralıklarla ve en son 2024 yılı Nisan ayı içerisinde taranarak içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Çünkü şarkı sözleri, bu sözlerde tercih edilen ifadeler ve kavramlar, kişi ve grupların kendilerini ve kimliklerini en iyi ifade ettikleri, ayırt edici nitelikte sembollerdir. Bu üç grubun şarkı sözleri üzerinden yapılan içerik çözümlemesine dayalı olarak Müslümanlığa, İslam'a ve maneviyata bakışları, düzene muhalif yönleri ve bu bağlamda birbirleriyle ortaklaştıkları ve ayrıştıkları noktalar

¹⁶ Pew Araştırma Merkezi'nin 2018 yılı raporuna göre ailesinde Müslüman ve Yahudi istemeyen Avrupalılar listesinde İtalyanlar ilk sırada iken, bunu İngiltere, Avusturya ve Almanya takip etmektedir (Stratejik Düşünce Enstitüsü [SDE]. 2018).

¹⁷ Örneğin İngiltere'de 1997'den beri aktif olan Mecca2Medina ve Amerika'da Native Deen, Baraka Blue, Anas Canon, Public Enemy, Pearls of Islam gibi ünlü gruplar vardır ve (kültür endüstrisine hizmet eden merkez firmalar yerine) bu müzik türünde uzmanlaşmış prodüksiyon firmaları ile çalışmaktadırlar.

ortaya konulmaya çalışılmıştır. Temelde bu Hip-Hopçular göçmen olmakla ve dini ve etnik kimliklerinin birlikte etkinleştirdiği kesişimsel kimlikleriyle öne çıkmaktadırlar. Poetic Pilgrimage, sadece kadınlardan oluşmasıyla değil aynı zamanda sonradan Müslüman olmasıyla da ayrılmaktadır. Nasihat Kartal ve Islamic Force ise göçmen ailelere mensup, yurt dışında yaşayan Türk kökenli Hip-Hop müziğinin temsilcileridir.

Poetic Pilgrimage iki kadın üyeden oluşan bir İngiliz grubudur. Bunlar Karayip asıllı, Hristiyan ailelerin kızları olup Bristol doğumludurlar. Sukina Abdul Noor ve Muneera Rashida isimli bu kadınlar daha sonra Müslümanlığı seçmişler ve isimlerini Muneera Tanya Williams ve Sukina Owen-Douglas olarak değiştirmişlerdir. Williams bir mülakatta (“I’m a black”, 2016), 1980’lerde Jamaikalı bir ailenin çocuğu olarak yetiştiğini ve İslam’ın zihnindeki en uzak şeylerden biri olduğunu, kilisede büyüdüğünü ancak hem ırk hem de cinsiyete dair cevaplanmayan soruları nedeniyle kiliseyi bıraktığını, reggie müzikle ilgilendiğini, (ki bunu bir tür direniş olarak değerlendiriyor), Malcom X ve Faslı feminist yazar Fatimi Messini’nin bir kitabı ile dönüşüm yaşadığını anlatmaktadır. 2002’de Hip-Hop grubunu kurmakla birlikte, ancak 2005’te İslam’ı seçmişler ve isimlerini değiştirip, tesettüre girmişlerdir. Her ikisi de eğitilmiş olup, İslami Çalışmalar alanında yüksek lisans yapmışlardır (“Poetic Pilgrimage rappers”, 2015).

Gerçek ismi Yasin Ulu olan Nasihat Kartal, Avusturya-Salzburg doğumludur ve hala orada yaşamaktadır. Poetic Pilgrimage mensupları gibi o da yüksek lisans yapmıştır. 1994’te Cartel grubu ile kendi dilinde Hip-Hop dinlemeye başlayan, 10-11 yaşlarında grafiti yapan Nasihat, bu etki ile olsa gerek, Cartel’i çağırıştıran Kartal ismini de kullanmaya başlar. Nasihat, grafiti ile başladığı rap ile tanışıklığına 12-13 yaşlarında kendi sözlerini yazarak devam etmiş ve konserler, beatler üzerinden para kazandıkça kendi müzik altyapısını ve plak şirketini kurmuştur (“Avusturya’da yaşayan”, 2016). Kendisine ait yaklaşık 6000 kişinin takip ettiği bir Facebook hesabı vardır. SoundCloud’a, Spotify ve Faceook hesabına düzenli olarak/sıklıkla videolarını yüklemektedir. Youtube videolarına bakıldığında örneğin “Arakan”ın (2012) şarkı sözleri 5,9 milyon görüntülemeye; “Son Nefes”inki ise 40.000 görüntülemeye erişmiştir.

Islamic Force ise 1986 yılında Boe B. ve Maxim tarafından Almanya-Berlin Kreuzberg’te kurulmuş, İngilizce şarkı sözleri ile başladıkları müzik hayatlarında sonradan Türkçeye yönelerek ilk Türkçe rap kaydını yapan grup olmuşlardır. 1992’de “Benim Melodim” (*Istanbul, My Melody*), 1993’te “Tüm Dünya Senin Evindir” (*The Whole World is Your Home*) albümlerini çıkartmışlardır (İlgiç ve Pilcz, 2021). 1990’lı yıllarda Killa Hakan’ın gruba katılması sonrasında Türkçe sözlü *Mesaj* (1997) isimli bir albüm yapmışlardır. Boe B.’nin ölümü üzerine grup dağılmıştır. Önemli temsilcilerinden 1973 Trabzon doğumlu Killa Hakan’ın ailesi 1960’lı yıllarda Almanya’ya göç etmiş, kendisi genç yaşta Türk kimliği üzerinden bir polisin ayrımcı tavrına muhatap olmuş, hapis yatmıştır (Meriç, 2018). Bu otobiyografik ayrımcılık deneyimi albüm ya da şarkı içeriklerinin oluşumunda etkili olmuştur. Grup dağıldıktan sonra yoluna bağımsız devam etmiş ve 1997’den beri şarkıları MTV Almanya’da 15 hafta ilk on listesinde

kalarak bir rekora imza atmış, *Mesaj* isimli albümleri 2016 yılında yeniden piyasaya sürülmüştür (İlgiç ve Pilcz, 2021).

Yukarıda da belirtildiği üzere çalışmada, nitel araştırma desenlerinden içerik çözümlemesi kullanılmıştır. Bu amaçla Hip-Hop şarkıların sözleri çalışmanın iki yazarı tarafından oluşturulan kod cetveline göre ayrı ayrı içerik analizine tabi tutulmuş ve gözlemci tutarlılığı sağlanmıştır. Poetic Pilgrimage grubunun İngilizce transkripsiyonlarının videoların yüklendiği sitelerde yer almamasından dolayı, farklı uzunluklardaki şarkı sözleri 2023 yılı içinde defalarca dinlenmiş ve şarkıların sözleri bu çalışmanın yazarlarından biri tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Islamic Force ve Nasihat Kartal'a ait şarkıların ise büyük oranda Türkçe transkripsiyonlarına ulaşılmıştır. Verilerin doğruluk ve güvenilirliği için şarkı sözlerinin yanı sıra ele alınan grupların sosyal medya sayfaları geriye dönük taranmıştır. Örneğin Poetic Pilgrimage (<https://www.facebook.com/poeticpilgrimagemusic/>) ve Nasihat Kartal'a ait Facebook sayfaları (<https://www.facebook.com/nasihatoofficial/>) 1 Ocak 2016 tarihinden günümüze taranmıştır. Ayrıca medyada Islamic Force, Nasihat ve Poetic Pilgrimage üyeleriyle yapılan mülakatlardan da yararlanılmıştır. Nasihat Kartal'a ait "Hiç Nasihat Veren Yok Mu" (2010), "Son Nefes" (2011), "Son Söz" (2010, 2021), "Özdenetim" (2021), "İnsanoğlu" (2022), "Arakan" (2012) ve "Hayattayım" (2024) isimli şarkıları veri analizinde kullanılırken, Poetic Pilgrimage'a ait "Modern Day Marys" (2007), "No More War" (2009), anavatanları Jamaika için yazdıkları "Land Far Away" (2010a), "A Star Women is Born" (2010b) ve Muhammed Yahya ile birlikte yaptıkları "Silence is Consent" (2011) şarkıları analize dahil edilmiştir. Islamic Force'un ise 1997 yılı çıkışlı ve 2016 yılında yeniden piyasaya sürdükleri "Canlardır", "Gurbetçi Çocuğuyum" ve "Bütün Dünya" isimli şarkılarının sözleri kullanılmıştır.

Verilerin analizi, Nitel Veri Analiz Programı Maxqda Analytics Pro (2018) programı kullanılarak yapılmış ve bu kapsamda hem şarkı sözleri hem mülakatlar kodlanmıştır. Söz konusu kodlar, şarkı sözlerinden hareketle içerik çözümlemesi verileri, İslam'ın nasıl temsil edildiği ve muhalif niteliğinin korunup korunmadığı araştırma soruları bağlamında, temalar, kategoriler, kodlar belirlenerek değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bulgular, sistematik olması açısından çalışmanın amacı doğrultusunda, “Maneviyat Anlayışı”, “Eşitlik Anlayışı” ve “Adalet, Barış ve Ümmet Anlayışı” temaları altında verilmiştir. Şekil 1’de Maxqda Analytics Pro (2018) programında Nasihat, Islamic Force ve Poetic Pilgrimage gruplarına ait araştırma kapsamına alınan şarkıların sözlerinde ortak olarak ve sıklıkla geçen kod etiketlerine ilişkin kelime bulutu verilmektedir. Kelime bulutu, grupların hem Kuran’ın yol göstericiliği, Allah, Hz. Muhammed vurgusu hem de adalet, eşitlik, sevgi, barış ve şiddet karşıtlığı gibi evrensel değerlere dayanan ve hayatın anlamını inşa eden İslami anlayışta ortaklaştıklarını göstermektedir. Mülakatlarla birlikte değerlendirildiğinde bu gruplarca akla ve eleştiriye önem verildiği ve oldukça bireysel bir dindarlık anlayışı içerisinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 1: Kod etiketlerinden oluşan kelime bulutu

3.1. Maneviyat Anlayışı¹⁸

Maneviyat kavramının belki de en genel ortak tanımlayıcı unsurunun kişinin hayata dair bir amaç ve anlam arayışı olduğu ifade edilebilir (Tanyi, 2002, s. 500). Şekil 1'deki kelime bulutunda yer alan hayatın anlamının sorgulanması, nefsin terbiyesi ve kibrin temel bir kötülük olarak sayılması, Kuran'ın yol göstericiliği, Allah ve Hz. Muhammed ile örülü aracısız, bireysel bir dindarlık ve nihayet adalet, eşitlik gibi diğer değerlere yaklaşımlarının bir bütün olarak değerlendirilmesi "maneviyat anlayışı" olarak sınıflandırılmış ve mülakatlar ile bu anlayışın içeriği zenginleştirilmiştir. İslami Hip-Hop gruplarında belirginleşen maneviyat anlayışı resmî din ve dogmadan sıyrılmış şekilde ancak dindarlığını koruyarak, daha bireysel ve mistik bir varoluş ihtiyacına işaret etmektedir. İslam'ın mistik yönü Sufizm ya da Arapça ifadesi ile tasavvuf üzerinde yükselmekte (Storrdat, 2012, s. 3) ve bu eğilimin önemli bir yansıması Hip-Hop müzisyenlerin şarkı sözlerinde görülmektedir (Morris, 2016, s. 393–395, 398). Hip-Hop şarkıların sözleri baskın şekilde evrensel insani değerlere dayalıdır ve egemen yaklaşım ağırlıkla tasavvufa yaslanmaktadır. Temel kaynaklara yönelim, Besmele ve Allah ve isimlerinin kullanımı bu maneviyat anlayışında oldukça belirgin, şarkı sözlerinde ilham kaynakları olarak Kuran, hadis, Mevlana'nın sözlerinin öne çıktığı söylenebilir. Örneğin grubun resmi Facebook hesabında 13 Aralık 2016 tarihli postunda Poetic Pilgrimage üyesi Sukina Douglas "Hayatta en sevdiğim şeylerden biri, sevgili Peygamberimiz Muhammed'e (sav) sevgi ve övgü dolu şiirler yazmak ve okumaktır" şeklinde bunu ifade etmektedir (Poetic Pilgrimage, 2016). Yine Sufizmi ile ayırt edilen Muhyiddin İbn Arabi, onun vahdet-i vücud anlayışı ve Fütuhat-ı Mekkiyye isimli eseri başka bir ilham kaynağıdır¹⁹ (Knight, 2023, s. 522). İnsanın varoluş amacını gerçekleştirme, bu dünyadaki yolculuğunu bu amaca hizmet edecek şekilde tasarlaması ve Tanrı'nın kendilerine verdiği yeteneği kullanarak bir ruhsal yolculuğa çıktıkları şeklinde cisimleşen maneviyat anlayışı Poetic Pilgrimage'de oldukça baskındır. Örneğin "Biz Allah'a inanıyoruz ve her şeyde onun işaretlerini görüyoruz, ancak inşa edilmiş dinin bize uyduğunu düşünmüyoruz. Ama amacımızın Yaradan olduğunu biliyorduk. Biz gerçekten feminizmle ve Allah'a ilgilimiz" ("Interview with", 2013). Hip-Hop onlar için ruhsal bir yolculuktur. Belirtildiği üzere, maneviyat ruhla ilgilidir ve Semitik kültürlerde Arapça nefes kelimesini çağırır (Racy, 2023, s. 437).

Poetic Pilgrimage grubunun her iki üyesi de "*kendini bilen Rabbini bilir*" hadisi doğrultusunda kendi kimliklerini keşfetme ve kendilerini ifade etme arayışındayken aynı zamanda siyahi İngiliz kadının sesinin duyulmadığını, ana akım medyada yer verilmediğini fark ederek, Hip-Hop müziği hem kendilerini ifade edebilecekleri hem de kendileri ve diğer kadınlar adına mücadele edebilecekleri bir ortam, bir araç olarak değerlendirmektedirler (Elkayouhi, 2015). Her ne kadar "*kendini bilen Rabbini bilir*" sözünün 'hadis' olma niteliği tartışılıyor olsa da Gazzali ve devamında İbn Arabi ile birlikte yoğun bir şekilde

¹⁸ Maneviyat İngilizce "spirituality" kelimesinden türemiş olup, kökü olan 'spirit' "ruh, tin, nefes" anlamlarına gelmektedir (Racy, 2023). Spirituality ise "kiliseye, papaza vb. ait olan, ruhban sınıfı, dini değerlere karşı hassasiyet ve bağlılık" gibi anlamlara gelmektedir (Başak, 2022, s. 15). Maneviyat kavramının belki de en genel ortak tanımlayıcı unsurunun kişinin hayata dair bir amaç ve anlam arayışı olduğu ifade edilebilir (Tanyi, 2002, s.501).

¹⁹ Örneğin Emir Süleyman, 2011 yılındaki albümüne dair İbn-i Arabi'den ilham aldığından bahsetmektedir (Knight, 2023, s. 522)

maneviyatın merkezine alındığı ve varlığın birliğini (vahdet-i vücud) ispat ve ontolojisi için delil olarak kullanıldığı belirtilmelidir (Morris, 1987; Karadaş, 1994). Bu söz, kişinin kendindeki noksanları görmesi, kendisini tanımaya yöneldiğinde “neden ve niçin yaratıldığı, nereden geldiği, mutluluğunun ve mutsuzluğunun ne ile gerçekleşeceği” gibi sorular sorarak batını ve zahiri birçok hakikate ulaşması şeklinde bir manayı ifade etmektedir.

Poetic Pilgrimage üyelerinin “inşa edilmiş din” ile uyumsuzlukları ya da kurumsal din ve dindarlık anlayışı ile mesafeleri esasen kendi topluluk/cemaatlerinin yaşadığı deneyimden ayrı tutulamaz. Tüm Afrikalı-Amerikalılar, Porta Rikolu ve Karayip kökenliler gerek yaşadıkları ayrımcılığı eşitlikçi süreçlere çevirmekteki başarısızlık ve gerekse daha radikal/milliyetçi İslami akımların doğması sonucunda o güne kadar dindarlığın ve ibadetin merkezinde yer alan kilisenin otoritesinden uzaklaşmışlardır. Genç kuşakların bireysel ve seküler bir maneviyat arayışının dinden daha etkin olduğu bu dönemde, başkaca bir dini otoritenin de kilisenin yerine koyulmadığı görülmektedir (Waters, 2012). Nitekim, maneviyat ve din ilişkisine değin 1990’lardan itibaren yapılan çalışmalarda, örneğin Wade Clark Roof (1993) kurumsal dine olan inancın zayıfladığı ve kişisel inançlara ve manevi ihtiyaçlara yönelim olduğu; Reginald Bibby’nin (1999, s. 157–158) maneviyat/dindarlık üzerine Kanada’da 1713 kişinin katılımıyla 1995 yılında yaptığı çalışmada katılımcıların ancak %52’si için maneviyatın din ile ilgili ihtiyaçlar üzerinden tanımlandığı, geri klanlar için ise meditasyon, insan ruhu, tefekkür gibi terimlerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Dindarlık ile kiliseye katılım, ibadet, otoriteyi benimseme gibi nitelikler öne çıkarken, maneviyat arayışının bireysel mistik tecrübelerle, dua ve manevi ritüellerle, en genelde anlam arayışı ile tanımlandığı görülmektedir. Burada aşkın olana dair şahsi inanışlar ve bir iç yaşam yolculuğu olarak deneyimlenen maneviyatın örgütlü dinden kopuş ve mesafelilik olarak yorumlanması konusunda aceleci olmamak gerektiği konusunda Carl Morris’in uyarıları önemlidir (2016). Morris’in iddiası (2016, s. 391), “manevi sermayenin” Müslüman müzisyenlerin sanatsal ve dini profilini yükselttiği ve aynı zamanda farklı kültürler arasında yeni bağlantılar kurmakta yararlı olduğudur. Ayrıca, bu maneviyatın geleneksel İslami cemaat ve aidiyet biçimlerine bir meydan okuma olduğu değerlendirmesini yapmaktadır. Jon Anderson (2003, s. 47) da sıradan insanın İslam yorumlarının geleneksel ulema otoritesine meydan okuyarak internet vasıtasıyla şekillendiğini ifade ederek, bunları “yeni yorumcular” olarak adlandırmaktadır.

Müslüman Hip-Hopçular, takipçileri için rol modeli olmakta, çeşitli din alimlerinden alıntılar yaparak, İslami akademisyenlere yönlendirmelerde bulunarak ve tavsiyeler vererek kendi fanlarının da bilgileneşine yardımcı olmaktadır. Poetic Pilgrimage yaptıkları müziğin ilham veren, bilgilendiren, uyandıran, mesaj ulaştırın, birleştiren ve güçlendiren bir rolü olduğunu belirtirken (“Rap dünyasında”, 2017), *Söylenmemiş Sözler* albümünde daha yoğun bir İslami dil ve tüm şarkılarında İslami ahlâka yer verdiğiinden bahseden Nasihat Kartal, tarzını daha dolaylı ve simgesel bir anlatıma ve daha çok manevi mesajlar verme yönünde dönüştürmüştür (“Avusturya’da yaşayan”, 2016). İsim olarak Nasihat’ın seçilmesi bir yandan kendi İslami kimliğini dışa vurmaktadır diğer yandan Hip-Hop’a yüklediği anlamı

göstermektedir ki nasihat, İslâm'ın gündelik yaşama aktarılması, ahlaklı ve erdemli bir hayatın yaşanması amacıyla bilenlerin bilmeyenlere öğretmesi amacıyla yapılan öğütlerdir. Bu ismi seçmesinde Hz. Muhammed'in "*Din Nasihattır*" hadisinin yol gösterici olduğu anlaşılmaktadır. Nasihat'ın "*Son Nefes*" (2011) isimli şarkısının sözleri Kuran ve Hz. Muhammed'in hadis ve hayatını merkezine alıp, hayatını bu çerçevede yaşadığını ifade ederken egemen İslami pratiklere mesafeli yaklaşımını gösteren önemli bir materyal sunmaktadır.

Öğrendim ben ezbere; Kuran dolu hafızam & bedeldir her servete; geçti üstünden asırlar ve dünya verse el ele; bir benzer ayet yazılmaz & okursa her beden; bahsettiğim yoldan şaşmaz & kimi inanır cevşene onun için uymam herkese; çünkü çok var azıtan ve ehli sünnete ters gelen. (Nasihat, 2011)

Bununla birlikte Nasihat (2021) 'özdenetim' adlı geç dönem şarkısında maneviyat arayışını Sufist geleneği içinde; nefis terbiyesi ve İnsan-ı Kâmil mertebesine erişim amaçlı bir bireysel ruhsal yolculuk olarak sürdürdüğünü, örneğin "konu nefsi tezkiye, etmeli kendini terbiye" sözü ile göstermektedir. Diğer yandan kendisini dinleyicileri karşısında bir öğretmen olarak konumlandırarak bildiği her şeyi öğrettiğini belirtmekte olup, başlangıcından itibaren bu niyeti taşıdığı tespit edilebilmektedir: Örneğin "*Son Nefes*" (Nasihat, 2011) isimli şarkısında "Bu albümün amacı anlayana dinleyene emanet/benden sonra da dağıtmaya bilmeyene devam et/bu parçam buna dair herkese bir vekalet/işe yarar inşallah gelmeden bir gün felaket" şeklinde bu niyet belirtilmektedir. Genel olarak Hip-Hop gruplarının dinleyicileri/fanları ile kurdukları ilişkinin, özelde ise pedagojik ilişki biçiminin bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte, ayrıca çalışılması gerektiği düşünülmektedir.

3.2. Eşitlik Anlayışı

Çalışmada içerik çözümlemesi bağlamında belirlenen bir diğer tema eşitliktir. Grupların maneviyat anlayışının önemli ayaklarından birini "eşitlik" anlayışı oluşturmaktadır. Eşitlik anlayışıyla, "cinsiyet ya da milliyet gibi kategorileri" Müslümanlık karşısında ikincilleştirilirken, İslam'ın tek olmadığı, içerisinde farklı dini, kültürel pratiklerin ve yorumların var olduğu da kabul edilmektedir. Bu yönüyle de geleneksel fay hatlarını kesen ve onları aşan daha kozmopolit bir ulusal ve ulusötesi topluluk fikri referans alınmaktadır. Söz konusu topluluk fikrinin inşasında insanları, takvaları dışında, ayrıştırıcı bir unsur olmadığı, ruhun her insan tekinde Yaradan'ın nefesi olarak belirdiği, tevhit akidesinin yani "Allah'a iman ve onu birleme inancının" İslam'ın temelinde olduğu değerlendirilmesi yer almaktadır ki bu da Sufist bir yorumdur (Morris, 1986, s. 544-545). Nitekim Kuran'ı Kerim'de her insanı yargılamanın veya 'Allah dostu' olmanın iki ilahi esası vardır: İman ve salih amel. Örneğin Poetic Pilgrimage'ın "*Land Far Away*" isimli şarkılarında "Tanrı bizi insan olarak eşit yarattı. Bölünmelerin hiçbir anlamı yok. Kötülüğü aramamak lazım. Tanrıya dua et. Onu methet. Şükret, günde 5 vakit. Neyi bekliyorsun. Manevi hal peşinde koşup Tanrıyı yücelt, şükret" (Poetic Pilgrimage, 2010a) şeklinde ifadesini bulan maneviyat anlayışının bu eşitlik anlayışına dayandığı söylenebilir.

İslam geleneği içinde ve egemen yorumlarda kadın olmaya dair, farklı toplumsal cinsiyet anlatıları olmasına rağmen, tasavvufun manevi yol anlayışının ve Muhyiddin İbn Arabî'de temsil edilen, 'insanı merkeze alarak geliştirilen Sufi geleneğin temelde eşitlikçi olduğu savunulmaktadır (Morris, 1986, 1987). Toplumsal cinsiyet temelli eleştiri açık bir şekilde Poetic Pilgrimage tarafından yapılmakta olup, Islamic Force "Canlar", Nasihat "birlik içinde çeşitlilik" temaları altında eşitlikçiliği kabul etmekle birlikte cari İslami yorum ve uygulamalara açık bir toplumsal cinsiyet temelli eleştiri yer almamaktadır.

Bu kapsamda örneğin Poetic Pilgrimage grubunun mensubu Sukina Douglas'a göre ruh Allah'ın hizmetinde olmakla ayrılmakta olup, içinde Allah'ın olduğunu fark eden ve buna tanıklık eden Müslüman'dır. Douglas'ın bu zaman ve mekanla ya da herhangi bir dinle ilişkilendirilmemiş, daha çok Yaradan'a teslimiyet manası ile tanımlanmış Müslümanlığının ancak cari feminizmle uyuşması da olanaklı değildir. Bu yaklaşımda evrensel bir Müslümanlık tanımı yapıp, maneviyat yolunda Tanrıyı tefekkürün kendini bilmekle ve kendiliğini ortadan kaldırmakla (Ene'l Hak) olduğu ifade edilirken, aynı zamanda Batının Ortadoğu, Afrika gibi coğrafyalarla ilişkilendirdiği İslam anlayışına da mesafe koyduğu ifade edilebilecektir. Yeni bir epistemolojik arayışa ve anti-kolonyal kadın mücadelesine işaret eden bu yaklaşım aşağıdaki alıntıda çok açık bir şekilde görülmektedir.

Ruh düzeyinde kadın ve erkek ayrımı yok. İslam'daki Sufi yolunu takip ediyorum, Sufizmle ilgilendiğinde cinsiyet ikiliğini aşıyorsun. Benim kadın senin erkek olmanla ilgili değil. Manevi bir yol yürüdüğünüzde ve belli bir bilgiyi ve aydınlanmayı edindiğinizde, artık sana cinsiyet olarak seslenilmeyordur. Sana 'sen Allah'ın adamısın' diyeceklerdir. Bu erkek anlamında değil, erkeklikle gerçekte ilgisi yoktur. Hakkaniyetle ilgilidir. Yani bu yolculuğu sürdürdükçe sen, bu cinsiyet ayrımı gerçekte yitecektir. Afganistan'da, Suudi Arabistan'da olan budur demiyorum, bunlar Müslüman Afrikalı ülkelerdeki patriarka meseleleridir, sadece bu ülkelerin kolonyal öncesi dönemlerine bakmak gerektiğini söylüyorum...Elbette Müslüman kadının kendini ortaya koyması, haklarını öğrenmesi ve eşitliğe sahip olması önemli mi, kesinlikle. Ama bunları kazanması için Sufrajatlerin kitabını takip etmesi gerekmiyor. (Amogu, 2016)

Bununla birlikte Poetic Pilgrimage grubunun "Star Women" (Poetic Pilgrimage, 2010b) isimli şarkısı bu maneviyat anlayışlarını yansıttığı gibi Batı dünyası içerisindeki Müslüman kadınların daha özgüvenli hareket edip, mevcut gelenekler üzerine düşünmesi gerektiğine ve kız kardeşlik idealine de sahip çıkmaktadır.

"Star women" bizim kutsalla spiritüel bağımız olduğu bilgisinden geliyor. Biz, ayrıca, kadın olarak hayatın bir armağanına sahibiz, doğuruyoruz, yani bizimle cennet arasında bağlantı var... Hiçbir şekilde biçim veya şekil olarak kadınların erkeklerden daha üstün olduğunu söylemiyoruz. Ama kadınlar gerçekten bağlılar ve gerçekten özeller. Kendimizi böyle görmeyi

hakediyoruz. Ve sanırım biz kadınların büyüklüğü hakkındaki bu projeyi yapmaya çalıştık. ("Interview with", 2013)

Poetic Pilgrimage üyeleri, hem müziğin hoş karşılanmadığına inanan Müslüman akranları hem de kendilerine Müslüman bir kadının nasıl olması gerektiğine dair bir imaj atfetmeyi seçen gayrimüslim akranları olmak üzere her iki kamptan 'kadın oldukları' ya da 'müzik yaptıkları' için gelen basmakalıp yargılarla mücadele etmek zorunda kaldıklarını belirtmektedir ("Poetic Pilgrimage rappers", 2015; Elkayouhi, 2015). Ancak diğer yandan Batılı topluluk da büyük oranda Müslüman bir dinleyici kitlesine hitap ettikleri için bu noktaya kadar gelebildikleri iddiasındadır. Ayrıca, Batı medyasında kendilerinin sunulma biçiminin İslam'a ve İslam'da "kadının ikincil konumuna" dair önyargılar üzerinden biçimlendiği ve bu nedenle de kendilerinin "kötü erkek çocukları yenmeyi başarmış kadın kahramanlar olarak ve her zaman Müslüman kadın olarak" takdim edildiklerini dile getirmektedirler (Sharree, 2013; Elkayouhi, 2015). Aslında İngiltere'de Müslüman kadın olmak üç katmanlı bir eşitsizlik ve marjinalleşme duygu ve deneyimi ile baş etmeyi gerekli kılmaktadır (Collins, 2016). Poetic Pilgrimage ten renkleri, kökenleri, din ve cinsiyetleri üzerinden hem Müslüman hem de gayrimüslim kesimlerden karşılaştıkları ırkçılık ve ayrımcılık karşısında ırkçılık, İslamofobi ve ataerkillik karşıtı pozisyonlarını sadece şarkı sözlerinde değil, örneğin en açık şekilde "Modern Day Marys" (Poetic Pilgrimage, 2007) şarkısında, ayrıca aşağıda alıntısı verildiği gibi birçok mülakatta da dile getirerek alternatif bir kamusalılık yaratmaya çalışmaktadır.

Biz Müslüman kadının ve İslam'ın sömürgeci temsillerini patriarkal ve baskıcı olarak gösterdik ve karşı bir anlatı sunduk. Hem şarkılarımız hem dünyanın her yerine yaptığımız seyahatler ve atölye çalışmaları ile bu yanlış temsile meydan okuyoruz. (Adefioye, 2016)

Islamic Force *Mesaj* albümündeki "Canlardır" (1997a, 2016) şarkısının sözlerinde de Nasihat'ın "Son Nefes" (2011) adlı şarkısında da belli bir derecede empati ve kendisi gibi olmayana yer açma vurgusu bulunmaktadır. Esasen Müslüman Hip-Hopçuların birçoğunun kendi inançlarına ve pratiklerine ciddi bir güvenleri söz konusu olmakla birlikte, bu durum kendi inanma şeklini dayatan sekter bir yaklaşıma yol açmamakta, aksine başka dinlere ve mezheplere açıklık ve hoşgörü beslenmektedir. Burada Poetic Pilgrimage tümüyle takva esasında evrensel bir teslimiyet anlayışı içerisinde Müslümanlığa yaklaşım, eşitliği benimserken, Islamic Force mezhepsel farklılık, zenginlik-fakirlik ayrımı yapmadan Yaradan'ın kulu olmak bakımından aynı eşitliği dile getirmektedir. Islamic Force'un sürekli tekrarladığı alıntısı bu kapsamda dikkate değerdir: "Ha büyük şehirde bir zengin genci /ha da sokaklarda garip dilenci/ farketmez ya Sünni ya da Alevi/ mademki insandır saygımız vardır/ e canlardır..." Nasihat eşitlikçi yaklaşımını "Son Söz" (Nasihat, 2010, 2021) başlıklı şarkısında, "Kürt, Arap, Bosnalı arada yok bir rekabet/her çiçek bir bitki ama bak hepsi rengarenk/O Kürt'tü, bu Türk'tü, Azeri'ydi, Arap'tı ve ama cevap hep aynı sorunca kim bizi yarattı" ya da "Kürt, Arap, Bosnalı arada yok bir rekabet/her çiçek bir bitki ama bak hepsi rengarenk" şeklinde dile getirirken, bu hoşgörü ve kendisinden olmayana yer açtığı

görölmektedir. Şarkı sözlerini biraz daha geniş alıntılarsak burada Yaradan'a teslim olmuş bir ümmete hitap edildiği, bu hoşgörünün ateistleri kapsamadığı gözlemlenir.

Bölündük sana layık bir ümmet olmadık & bıraktığın hazine elimizde olduğu halde uyamadık & hep beraber bir olmak için veremedik el ele & halbuki dağılmayı başarmıştık dünyada her yere...Kurani kerim olduğu halde hepimizin kitabı & kullanılmaz aramızda kardeş hitabı & o Kürt'tü; bu Türk'tü; Azeri'ydi; Arap'tı & ama cevap hep aynı sorunca kim bizi yarattı & ırkçılık yapmayın dedin biz yaptık & ters yola sapmayın dedin biz saptık & para mülk servet gözlerimizi boyadı & harama bakmayın dedin biz baktık. (Nasihat, 2010, 2021)

3.3. Adalet, Barış ve Ümmet Anlayışı

Poetic Pilgrimage, Nasihat ve Islamic Force isimli grupların adalet arayışı kayıtsızlığı, görmezden gelmeyi, izlemeyi değil müdahaleyi ve aktivizmi önerir. Bu tutum şarkı sözlerinde referans verilen Hadislerden de tespit edilebilmektedir. Bilindiği gibi, “Bir yanlış görürsen elinle düzeltmeye çalış, buna gücün yetmezse, dilinle düzelt, ona da gücün yetmezse kalbinle buğz et” Hadisi adaletsizlikle mücadelenin en zayıf biçimidir ve Nasihat örneğinin, “elimle engel olmadığım kötülükler dilimle engel olmaya çalışıyorum” cümlesiyle İslam'ın adaleti sağlamak konusunda kendisine yüklediği bu sorumluluğa işaret etmektedir. Adalet temasının bir alt temasını ise şiddet karşıtlığı ve barış çağrısı oluşturur. Örneğinin Nasihat, *Söylenmemiş Sözler*²⁰ albümü içinde yer alan “Son Söz” isimli şarkısında, “Karanlığa karşı beraber tutalım bir meşale/güzel söz olsun kullandığımız cephane” sözlerinde de ya da “Arakan” (2012) isimli şarkısında “elim kolum bağlı, tek silahım dualarım...çaresizce kalemi kılıç yerine sallarım” sözleriyle barışçıl ama kötülük ve adaletsizlik karşısında suskun kalmamayı seçen bu duruş teyit edilmektedir. Islamic Force “Gurbetçi Çocukları” (1997b, 2016) adlı şarkılarında “Şiddete değil müziğe baş vuruyorum” diyerek benzer duruşu sergilemektedir. Benzer şekilde Annette Kögel'in Islamic Force grubu üyesi Maxim B ile yaptığı bir mülakatta “Birbirinize bulaşmayın! Bıçakları kınında tutun, şiddete başvurmak yerine konuşun! Silahınız mikrofon, uyuşturucunuz sprey kutusu olsun!” şeklinde aktarılan ifade de şiddet karşıtlığı ve barışçıl duruşu örnekler (aktaran, İlgiç ve Pilcz, 2021). Dursun (2016, s. 226), erken dönem Türkçe sözlü İslami Hip-Hop şarkı sözlerinde birlik ve barış mesajı veren Avrupalı Müslüman-Türk kimliğinin, yakın dönem şarkılarında ise neo-Osmanlı söylemin öne çıktığı değerlendirilmiştir.

Poetic Pilgrimage'da benzer şekilde “No More War” [“Artık Savaş Yok”] isimli şarkısının aşağıdaki sözlerinde de görüldüğü gibi sevgi, hoşgörü ve nihayet barış talebini kuşatan bir içerik sunar. Çalışma kapsamına dahil edilen Hip-Hop gruplarının müziklerinde evrensel değerleri ve temaları kullanmalarının, maneviyat anlayışlarının bir sonucu olduğu söylenebilir. İslam'ın bu şekilde temsilinin dinleyici kitlelerini, Müslüman olmayan kesimlere doğru genişleten bir etki doğurduğu da ifade

²⁰ Söylenmemiş Sözler albümü 2010'da çıkmış ancak 2021'de bazı parçalar seçilerek yeniden piyasaya sürülmüştür.

edilebilir. Dolayısıyla evrensel manevi mesajlarının, ümmete yaklaştırıp geleneksel dini bölünmeleri aşan bir nitelik kazandırmak olduğu söylenebilir. Aşağıda yer alan Poetic Pilgrimage'nın ifadeleri de bu yorumu destekler niteliktedir.

Rahman ve Rahim Allah'ın adıyla

Biz Poetic Pilgrimage, barış, adalet ve eşitlikten yanayız. Kan dökülmesine, şiddete karşıyız. Artık savaş yok diyoruz. Ben hepsini daha önce gördüm; ölüm ve yıkımı, ben hepsini daha önce duydum; açgözlülük ve yolsuzluğu. Artık yok, artık savaş yok. Sevgi, ışık, dürüstlük, kendine saygı. Anneni sevdiğin gibi sev birbirini.

Aydınlık günler için dua et, Yeni bir yarın için dua et, barış için dua et, barış için dua et.

(Poetic Pilgrimage, 2009)

Benzer şekilde, Islamic Force "Bütün Dünya" (1997c, 2016) isimli şarkısının sözünde "Hemşerim memleket nere? Yanlışsın, bütün Dünya memleketimdir... Dünya benim semtimdir" ifadelerinde ve devamında temel ayrımın iyiler/kötüler arasında olduğunu belirtirken, çalışma kapsamında yer alan diğer gruplarda olduğu gibi, evrensel değerlere, eşitliğe ve sevgiye dayalı bir dünyayı dile getirdiği söylenebilir.

Poetic Pilgrimage, "Silence is Consent" ["Sessizlik Rıza Olmaktır"] (Poetic Pilgrimage ve Muhammed Yahya, 2011) isimli Arap Baharı ile aynı dönemde yazdıkları şarkılarında aşağıda yer aldığı gibi özgürlük ve devrimciliği yüceltip, müdahale etmenin, belli bir aktivizme sahip çıkmanın önemine işaret ederler.

Bir devrimciyi cezaevine koyabilirsin ama devrimi zindana koyamazsın. Ülkedeki özgürlük savaşçısını kovalayabilirsin ama özgürlüğü kovamazsın. Bir özgürlükçüyü katledebilirsin ama özgürlüğü katledemezsin. Özgürlük zorunludur. Suskunluk rıza vermektir. Direnmek terörizm değildir. (Poetic Pilgrimage ve Muhammed Yahya, 2011)

Ancak bu şarkı sözü içinde esas olarak mevcut Müslüman liderlere ve İslami pratiklere eleştirilerini yönlendirirler. Suudi Arabistan, Tunus, Somali, Mısır, Yemen liderlerine, ABD gibi etkin güçlerle kendi ülkelerinde sivil çatışmaları kışkırtmak için gizli ittifak yaptıkları eleştirisi yöneltilirken, kıyamet gününün mutlaka geleceği, insanlar ve çocuklar ölmesine rağmen Müslüman ülkelerin liderlerinin sergiledikleri sessizliğinin aynı zamanda 'savaş suçlarını' da onaylamak anlamına geldiği belirtilir. Poetic Pilgrimage'in bu tutumunun, her ne kadar İngiltere'deki Müslüman topluluk onların fikirlerini ve müziklerini reddetse de ulusötesi bir Müslüman toplulukla etkileşim içinde olmaları ve bunun da ötesinde Müslüman olmayan bir dinleyici kitlesine hitap etmesiyle ilişkili olduğu da ifade edilmelidir. Kültür endüstrisinin ve ticari kaygıların baskısından uzakta durabildikleri ve evrensel/barışçıl mesajlara dayandıkları ölçüde

bu durumun süreceği de öngörülebilir. Müslüman ümmet, adaletsizlikler karşısında birlik olmaya ve dayanışmaya davet ederken başvurdukları bir topluluktur.

Poetic Pilgrimage gibi Nasihat da Müslüman coğrafyalarda ve yönetimlerde ortaya çıkan samimiyetsiz ve çelişkili pratiklere ilişkin oldukça keskin eleştiriler yöneltirler: “Son Nefes” (2011) adlı şarkısında Nasihat'ın geleneksel şekilde yaşanan cari Müslümanlık anlayışı ve medeniyetine ciddi bir eleştirisi söz konusudur. “Ümmetin durumu bugün gerçekten bir sefalet/onları geri kazanmak amaç, zamanını feda et!” sözünde görüldüğü gibi hem cari duruma bir eleştiri hem de değişim talebi birlikte yer almaktadır. Benzer durum Islamic Force'un “Canlardır” (1997a, 2016) adlı şarkısının “iyi insan olmayı dene”, “adi gelmişsin insan git” gibi sözlerinde de görülebilmektedir. Benzer biçimde “Son Söz” (Nasihat, 2010, 2021) şarkısında geçen “son olarak bir hatan varsa onu telafi et/bunun için başına koyduğun en iyi yer seccade” sözlerinin de ortaya koyduğu gibi kendini bilmenin ve işe kendinden başlamanın önemi ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda da bireysel değişimin yolu insanın tövbe etmesi ve kendini kınaması olarak ortaya çıkmaktadır ki bu değişim Sufi gelenek içinde nefis terbiyesi olarak adlandırılmakta ve kendini kınamak ve özeleştiri ile başlamaktadır. Nasihat'ın “Özdenetim” (2021) isimli şarkısı yine bu sorunu işlemektedir.

Öte yandan Poetic Pilgrimage süreç içerisinde önceki ve sonraki şarkı sözleri arasında ‘özgürlük’, ‘barış’, ‘sosyal adalet’ ve benzeri temaların kullanımı bakımından önemli bir değişim olduğunu ve önceki şarkı sözlerinde bu temalara dair oldukça net mesajlar verirlerken, yakın dönemde daha çok ruhsal yolculuğa odaklandıklarını belirtmektedirler (“Rap dünyasında”, 2017). Nasihat da benzer bir değişim yaşamakla birlikte, uluslararası insanlık sorunu yaşanan coğrafyalara ve meselelere dikkat çeken şarkılar üretmiştir. Bu bağlamda iki önemli şarkısından söz edilebilir. Bunlardan birisi “Arakan” (Nasihat, 2012) bir diğeri ise İsrail'in Filistin'deki katliamına ilişkin “Hayattayım” (Nasihat, 2024) adlı şarkılarıdır. Bu şarkıların da gösterdiği gibi, evrensel insanlık ve hak ihlalleriyle ilgilenme, tüm Müslüman ümmetini bu sorunlar etrafında birlik olmaya çağırma ve adaletsizlik karşısında aktif bir tutuma davet, oldukça belirleyicidir. Bu gibi ortak Müslüman deneyimlerinin şarkı sözlerinde aktarılması ve aynı zamanda İslamofobi ve ayrımcılıkla şarkı sözleri ile mücadele yürütülmesi politik bir konumlanma sağladığı gibi; ortak sorunları yaşıyoruz, birlikte davranırsak meydan okuyabiliriz şeklinde Müslüman topluluk içerisindeki etnik ve ırki ayrımları da ortadan kaldırabilmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada İngiltere, Almanya ve Avusturya örneklerinde Müslüman diasporası içinde faaliyet gösteren üç farklı İslami Hip-Hop temsilcisinin sırasıyla Poetic Pilgrimage, Islamic Force ve Nasihat gruplarının hem şarkı sözleri hem sosyal medyada yer alan paylaşımları, videoları ve mülakatları üzerinden içerik çözümlemesi yapılarak daha bireysel yoruma dayalı, Sufi geleneğe yaslanan, evrensel değerleri esas alan barışçıl bir İslam'ı temsil ettikleri ortaya konmuştur. Kurumsal din ve dindarlardan

uzakta inşa edilen bu maneviyat anlayışı hem Batılı ve Müslüman toplumların İslam'a ve Müslümanlığa yaklaşımlarına itiraz eder, hem de Müslüman olmayanlara açılma ve onlar üzerinde tesirlerini artırma olanağı sunar. Bu kapsamda çeşitli yazarlar (bkz. Grillo 2004; Alim 2005, s. 264; Aidi, 2004, s. 107) ulus ötesi bir İslam kamusalılığı ve ağ oluştuğundan bahsederek. Bu bulgunun politik olarak önemi özellikle İslamofobi'nin yükseldiği ve çokkültürlü politikalarından vaz geçildiği, daha sağcı ve ırkçı bir politik iklimin ve ortamın inşa edildiği 2000 sonrası dönemde Batıda yaşayan genç kuşak Müslümanların aynı zamanda umudun da adresi olabileceklerini göstermesidir. Ayrışmaya rağmen entegrasyondan, nefret ve korkuya karşı eleştirel ancak barışçıl bir kültürden pay alan bu İslami Hip-Hop gruplar, Gordon Lynch'in *The New Spirituality* (2007, s. 20) adlı çalışmasında ifade ettiği Batı'da yükselen yeni kuşak ilerici dini mütefekkirler, aktivistler ve örgütlenmelerin ve en temelde yeni maneviyat anlayışının da bir parçası olarak görülebilecektir.

Elbette çalışmanın kapsamında yer alan Poetic Pilgrimage, Nasihat ve Islamic Force'un Avrupa Müslüman diasporasını temsil eden gruplar olmadığı ve buradaki yorumların genellenemeyeceği belirtilmelidir. Diasporada yaşayan, ev sahibi toplumun çokkültürlülük politikaları içinde yetişen ve içinde yaşadıkları topluma bir derece entegre olan, ancak söz konusu toplumlarda çokkültürlülüğünden uzaklaşıp, İslamofobi'nin yükselişine tanıklık ederken İslami Hip-Hop ile deneyimlerini ve duygularını aktarmayı seçen, bu popüler grupların kendilerinden önceki kuşaklardan farklı bir müzik yaptıkları açıktır. Bu yeni kentli kuşağın ciddi sorgulamalar ve eleştiriler içeren sözleri ile kendinden emin, özgüvenli ve maneviyata dayalı müziği ise kültür endüstrisinin baskısına maruz kalmadan Müslüman olmayan bir dinleyici kitlesine hitap etmelerine imkân sağlamıştır. Elbette dinleyici kitlesinin bu genişlemesinin sekülerleşme-modernleşme, büyüdü bozulmuş dünyanın yeniden büyülenmesi, kutsalın geri dönüşü, dinsel canlanma ve post-modernleşme gibi makro dinamikler çerçevesinde tüm dünyada yaşanan maneviyat arayışından da beslendiği öngörülebilecektir.

Bu müzik grupları ve temsil ettikleri diasporaların kimliklerinin şekillenmesinde çoklu diller, çoklu kültürler/etniklikler ve topluluklar etkili olmaktadır. Bu nedenle de hem iç hem de dış topluma ve onlardan gelen baskı ve önyargılara karşı mücadele yürüttükleri görülmektedir. Örneğin Poetic Pilgrimage, kendi müziği, sözleri, renkli kıyafetleri ve imajı ile köklerinden yani Karayip miraslarından vazgeçmediği gibi İngiliz aidiyetlerinden ve on yıl önce din değiştirdikleri İslami inançlarından da vazgeçmemektedirler. Dahası, Batı ve İslam'ı birbirini tümüyle dışarıda bırakan yaklaşıma itiraz etmektedirler ("Meet the first", 2015). Kesişimsel ayrımcılık perspektifleri İslam içindeki çeşitliliği göstermekte ve oryantalist önyargılara meydan okumaktadır (Araujo, 2019). Hem sanatsal üretimleri hem de çevrimiçi platformlarda ve medyada konumlanmaları, madun kamusal alanlar yaratmayı (Fraser, 1990) ve genişletmeyi amaçlayan siyasi aktivizm biçimleri olarak öne çıkmaktadır (Araujo, 2019, s. 236).

Diğer taraftan yurtdışına göçmen olarak gitmiş Türk ailelerin geç dönem kuşakları bir yandan kendi varlıklarını özgün bir etnik kimlik olarak sürdürmekle ve bir evrensel insan/ümmele fikriyle, diğer yandan azınlık olmak ancak azınlık olarak içinde yer aldıkları toplumla entegre olabilmek için istikrarlı diyalog kurmak arasındaki gerilimde konumlanırlar (Thoma, 2011, s. 76–77). Avrupa'da örneğin Almanya'da 2,5 milyon Türk, misafir-işçi statüsü ile gitmiş, anavatanına geri dönme miti ile iki kültür arasında kalmış iken, ikinci ve üçüncü kuşaklar dil becerileri ve eğitimleri ile geri dönme mitinden uzaklaşmış, ev sahibi topluma daha fazla entegre olmuştur. Bu nedenle de ev sahibi toplum kendilerini ve kimliklerini tanımlamakta artık önemli bir referans değere sahiptir. Bhabba'ya göre (1994: 37–38) melez kimlik sömürgeci ve yerli kimliklerin karşılaştığı ve itilafli hale geldiği üçüncü mekânı işgal eder ki burada köksüzlük ve göçerlik değerli hale gelir ve kutlanırken, saf kültür ve anavatan mitleri zayıflar. Gilroy da (1993, s. 25, 83), bir yandan çift katmanlı bilinç ile “kültürel aradılığa” işaret ederken, asimile olamamış, köklerinden de kopamamış bu diaspora topluluğunun karşılaştıkları kültürü buna göre yorumlayıp kaçınılmaz şekilde dönüştürdüklerini ve yerleştikleri her yerde huzursuz olduklarını belirtir. Bu kapsamda örneğin 'Afrikalı', 'Amerikalı', 'Karayipli', 'İngiliz' bunlardan herhangi birine ait olmayan, bunların hepsini aşan bir yeni kültür olarak Siyahi Atlantik kültüründen bahseder. Bu kapsamda eski kuşaklardan yeni kuşaklara böyle bir geçiş yaşanırken bu kuşağın icra ettiği Hip-Hop müziğinin sahip oldukları bu melez kimliklerini yansıttığı düşünülmektedir. Bir yanda şarkı sözlerindeki “Yo!” gibi ifadelerin temsil ettiği Afro-Amerikan etki, diğer yanda Besmele ile başlama ancak aynı zamanda anadilini ve ev sahibi toplumun dilini ve özenli seçilmiş sözcüklerini kullanma melezliğin dildeki yansımasıdır. Nasihat ve Islamic Force ayrıca şarkılarına yerliliğini /milliliğini kanıtlayacak şekilde sadece buldukları ülkelerde yaşayanların anlayabileceği çeşitli kavramları eklerler. Bu çerçevede Müslüman Hip-Hopçulara uyarlandığında diasporadaki milliyetçilik ve İslam arasında temas noktaları olduğu görülmektedir. Sömürgeci söylemin çokkültürlü söylemden geri çekilip İslam'ı radikallikle ve terörle işaretlediği yeni dönemde, Hip-Hop ile inşa edilen kültür ve kimlik hem kendi geleneksel değerleri hem de sömürgeci söylemin vazettiği değerler üzerinde düşünmeyi ve mesafelenmeyi olanaklı kılmaktadır. Bir yandan ırkçılık meselesini konuşmaktan imtina eden Avrupa'yı, kesişimsellik perspektifi yüzleşmeye davet ederken, diğer yandan Arap milliyetçiliğinin, liderliğinin ve Müslümanlığın eleştirisiyle birlikte Arap milliyetçiliğinin tek aktivizm kaynağı olmasına da itiraz etmektedir. Hip-Hop grupların kendi kültürlerine ve geleneklerine yönelik itirazları da bu noktada devreye girmekte ve bu yönden Hip-Hop ayrıca kentli bir kültür olarak da öne çıkmaktadır (Miah ve Kalra, 2008; Araujo, 2019, s. 235). İslami Hip-Hop aynı zamanda birinci kuşak göçmen olan ebeveynlerle aralarındaki kuşak farkını da göstermekte, onlardan farklı bir kimlik oluşumuna işaret etmektedir. “Hiç Nasihat Veren Yok Mu?” (Nasihat, 2010) isimli şarkının sözleri önceki kuşaklara yönelen eleştirel tutumu oldukça netleştirmektedir: Bu noktanın çalışma kapsamında ayrıca vurgulanması geç kuşakların şarkı sözlerinde evrensel değerlere dayalı, bireysel ve barışçıl bir İslam'ın temsil edilmesinin nedenlerinden biri olarak içinde yaşadıkları topluma entegre olmuş olmalarını görmemizden kaynaklanmaktadır. Ev sahibi topluma entegre olmak için bir şey yapmamak, örneğin dilini öğrenmemek, dikkatleri anavatanına yöneltmek, işsizlik ve sosyal

yardımlara bağımlı olmak vb. şarkı sözlerinde bu kapsamda dile getirilmektedir. Bu eleştiriler elbette kent kökenli, genç, ev sahibi toplumun değerlerini, dilini ve kültürünü önemseyerek “entegrasyon” yolunda adım atan bir kuşağın eleştirileridir. Hem göçmenlik hem Müslümanlık perspektifinden hem batıya hem kendi toplumlarına ve genel olarak Müslüman yönetimlere ve dini kurumsallıklara yöneltile itirazlar ve sorgulamalar diasporadaki Müslüman Hip-Hop temsilcilerinin muhalif bir kimlik olma niteliğini de devam ettirdiğini teyit etmektedir.

Bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmakla birlikte İslami Hip-Hop müzisyenlerinin sınıfsal konum ve kültürel sermaye ile toplumsal cinsiyet ve etniklik dinamiklerine odaklanan karşılaştırmalı çalışmalar kimlik-kültür ve din/dindarlık/maneviyata dair başkaca sonuçlar ortaya koyabileceğinden bu yönde araştırma tasarımlarının yapılması yararlı olacaktır²¹.

²¹ Yakın zamanda İngiltere bağlamında Müslüman müzisyenlerin kimliklerinin şekillenmesinde sınıf ve etnikliğin rolü üzerinde yapılan çalışmalardan biri için bkz. Morris, C. (2020, s. 628–648).

KAYNAKÇA

- Adefioye, T. (2016, 11 Aralık). Deconstructing feminism with Sukina of Poetic Pilgrimage, *Muslim*. Erişim adresi (01.08.2024): <https://mvslim.com/deconstructing-feminism-with-sukina-of-poetic-pilgrimage/?fbclid=IwAR2sksn8WYsmK5wrHmFRe7urJe6al9WC2dA0OD0TPnWufH4mGUK7R5j2ebE>.
- Aidi, H. D. (2004). Verily, there is only one 'hip-hop umma': Islam, cultural protest and urban marginality. *Socialism and Democracy* 18(2), 107–126.
- Aidi, H. D. (2011). The grand (hip-hop) chessboard: race, rap and raison d'état. *Middle East Report*, 260, 25-39.
- Alim, H. S. (2005). A new research agenda: Exploring the transglobal hip-hop umma. M. Cooke & B. B. Lawrence (eds). *Muslim Networks: from Hajj to Hip Hop* içinde. (ss. 264–274). Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- (2006). *Roc the mic right. The language of hip-hop*. NewYork, London: Routledge.
- Allen, H. (1991). Righteous indignation: Rappers talk about the strength of hip-hop and Islam. *The Source*, 48, 48–53.
- Amogu, K. (2016, 9 Aralık). Dear Bristol, let's have a conversation. *Thebristolcable.org*, Erişim adresi (01.08.2024): <https://thebristolcable.org/2016/12/dear-bristol-lets-have-a-conversation-and-get-off-the-fence/>.
- Anderson, J. W. (2003). The internet and Islam's new interpreters. D. F. Eickelman & J. W. Anderson (eds). *New Media in the Muslim World: The Emerging Public Sphere* içinde. (ss. 43–60). Bloomington: Indiana University Press.
- Araujo, C. (2019). Women's voices in diaspora: Hip-hop, spoken word, Islam and web 2.0. *Communicacao E Sociedade*. Special Issue, 231–247.
- Avusturya'da yaşayan MC-produktör 'Nasihat' ile hip-hop Üzerine. (2016, 26 Ekim). *Ayasofya Dergisi*. Erişim adresi (01.08.2024): <http://ayasofyadergisi.com/nasihat-hiphop-roportaj/>.
- Başak, D. (2022). *Dindarlık ve maneviyat tutumlarında başını örtüp örtmeme tercihi üzerine karşılaştırmalı nitel bir araştırma*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Din psikolojisi. İstanbul.

- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London: Routledge. 01.08.2024, Erişim adresi: <https://ia802702.us.archive.org/23/items/TheLocationOfCultureBHABHA/the%20location%20of%20culture%20BHABHA.pdf>.
- Bibby, R. W. (1999). On boundaries, gates, and circulating saints: A longitudinal look at loyalty and loss. *Review of Religious Research*, 41(2), 149–164.
- Chan-Malik, S. (2011a). Music: Hip-Hop, spoken word and rap: United States of America. Souad Joseph (eds.) *Encyclopedia of Women & Islamic Cultures* içinde. Brill Online. University of California. Erişim adresi: https://sylviachanmalik.wordpress.com/wp-content/uploads/2018/06/chanmalik_womenhiphop.pdf.
- Chan-Malik, S. (2011b). Common cause: On the Black-American debate and constructing the Muslim American. *Journal of Race, Ethnicity and Religion*, 2(8), 1-39.
- Collins, S. (2016, 21 Eylül). *After converting, Islamic Afro-Jamaican rapper challenges feminism*. Erişim adresi (05.04.2024): <https://www.vibe.com/music/music-news/black-jamaican-rapper-converts-to-islam-453742/>.
- Dallaji, I. (2013). Tunisian rap music and the Arab Spring: Revolutionary anthems and post-revolutionary tendencies. *Orient Institut Studies 2*. Paper presented in the Congress Inverted Worlds - Cultural Motion in the Arab Region. Beyrut, Lübnan. Erişim adresi: https://perspectivia.net/servlets/MCRFileNodeServlet/ploneimport_derivate_00012326/dallaji_rap.doc.pdf.
- Duman, B. ve Coşkun, İ. (2017). *Muhafif bir kültürel kimlik: İslami hip-hop*. 3. Uluslararası Assos Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri, Kahramanmaraş. 26 Ekim 2017.
- Dursun, Z. I. (2016). Uluslarötesi birlikten ecdada: Türkçe sözlü İslami hip-hop. *Moment Dergi* 3(1), 207–227.
- Elkayouhi, S. (2017, 17 Nisan). Poetic Pilgrimage breaks stereotypes. *Muslim*. Erişim adresi (01.08.2024): <https://muslim.com/poetic-pilgrimage-breaks-stereotypes/>.
- Ergur, A. (2022, 1 Aralık). Kentleşme, müzik ve Ruhi Su. 01.08.2024, Erişim adresi: <https://www.sanattanyansimalar.com/yazarlar/ali-ergur/kentlesme-muzik-ve-ruhi-su/2887/>.
- Fraser, N. (1990). Rethinking the public sphere: A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, 25/26, s. 56–80. doi:10.2307/466240.
- Grillo, R. (2004). Islam and transnationalism. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(5), 861–878.

- Gilroy, P. (1993). *Black Atlantic: Double consciousness and modernity*. Cambridge: Harvard University Press.
- İlgiç, S. ve Pilcz, N. S. (2002, 24 Kasım). Tamer Yiğit ile röportaj: Kreuzberg hip-hop kültürü: “Silahınız mikrofon, uyuşturucunuz sprey kutusu olsun!”. Çev: Zeynep Beler. Erişim adresi (01.05.2024): <https://www.istanbulberlin.com/kreuzberg36/>.
- Interview with Poetic Pilgrimage. (2013, 17 Şubat). *Wordpress*. Erişim adresi (25.05.2024): <https://imagineblogazine.wordpress.com/2013/02/17/interview-with-poetic-pilgrimage/>.
- I’m a black female Jamaican hip-hop rapper- and I converted to Islam. (2016, 19 Aralık). *Independent*. Erişim adresi (01.05.2024): https://www.independent.co.uk/voices/converting-to-islam-woman-black-female-jamaican-hip-hop-rapper-a7316996.html?fbclid=IwAR0NJw8ZVy16M_W_KZ3uYqPseown1hII61O1dG-8vdA8UPk5Lw1Y2chHNNe.
- Islamic Force. (1997a, 2016). “Canlardır”. *Mesaj* albümü içinde. [Video dosyası] Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=mntMv1bxtp0>.
- (1997b, 2016). “Gurbetçi Çocukları”. *Mesaj* albümü içinde. [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=UgUZwp4Bm8M>.
- (1997c, 2016). “Bütün Dünya”. *Mesaj* albümü içinde. [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=hdcNkbZbTHY>.
- Kadioğlu, S. ve Sözeri Ö. C. (2020). From the streets to the mainstream: Popularization of Turkish rap music. *Turkish Studies*, 1–19.
- Kaniyolu. C.E. (2010). *Popüler müzikte din teması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü. Müzik Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- Karadaş, C. (1996). Hadisciler, kalamcılar ve Sufilerin hadis anlayışlarına iki örnek. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(6), 261–265.
- Khabeer, S. A. (2007): Rep that Islam. The rhyme and reason of American Islamic hip-hop. *The Muslim World*, 97, 125–141.
- Knight, M. M. (2023). The Islamic spirituality of hip-hop. Vincent J. Cornell & Bruce B. Lawrence (eds.) *The Wiley Blackwell Companion to Islamic Spirituality* içinde, (ss. 515–530). John Wiley & Sons Ltd.

- LeVine, M. (2009). Flowers in the desert. *Viewpoints* [Special Edition: The state of the arts in the Middle East, s. 34–37. Erişim adresi: (03.04.2024). <https://epdf.tips/the-state-of-the-arts-in-the-middle-east-2009-the-middle-east-institute-viewpoin.html>.
- Lohlker, R. (2014). Hip-hop and Islam: An exploration into music, technology, religion, and marginality. *Wiener Zeitschrift Für Die Kunde Des Morgenlandes*, 104, 115–135.
- Lynch, G. (2007). *The new spirituality: An introduction to progressive belief in the twenty-first century*. I.B. Taurus.
- McMurray, A. (2008): Hotep and hip-hop. Can black Muslim women be down with hip-hop. *Meridians: feminism, race, transnationalism*, 8(1), 74–92.
- Meet the first British female Muslim hip-hop duo – “Poetic Pilgrimage”. (2015, 1 Nisan). *Girtalkhq*. Erişim adresi: (01.05.2024). <https://www.girtalkhq.com/meet-the-first-british-female-muslim-hip-hop-duo-poetic-pilgrimage/>.
- Meriç, M. (2018, 21 Ekim). Kreuzberg sokaklarından yükselen ses: Killa Hakan, *Duvar*, Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2018/10/21/kreuzberg-sokaklarindan-yukselen-ses-kill-hakan>.
- Mert, C. (2003). *The Vigorous local: Culture industry, hip-hop and the politics of resistance in the age of globalization*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Ankara.
- Miah, S. & Virinder S. K. (2008). Muslim hip-hop: Politicisation of kool Islam. *South Asian Cultural Studies*, 2(1), 12–25.
- Mişe, U. (2018). *The politics of rap: Rap music as a tool for expressing exclusion in İstanbul*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi. Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı. İstanbul.
- Morris, C. (2016). ‘Look into the book of life’: Muslim musicians, Sufism and postmodern spirituality in Britain. *Social Compass*, 63(3), s. 389–404. [doi: /10.1177/0037768616652333](https://doi.org/10.1177/0037768616652333).
- (2020). The rise of a Muslim middle class in Britain: Ethnicity, music and the performance of Muslimness. *Ethnicities*, 20(3), 628–648. [doi:10.1177/1468796818822541](https://doi.org/10.1177/1468796818822541).
- Morris, J. W. (1986). Ibn Arabî and his interpreters Part I. *Journal of the American Oriental Society*, 106, 539–551.
- (1987). Ibn Arabî and his interpreters, Part II-A. *Journal of the American Oriental Society*, 107, 101–119.

Nasihat. (2011). "Son Nefes". [Video dosyası]. Erişim adresi (01.04.2024): <https://www.youtube.com/watch?v=WAm2UX9Xt5A>.

(2010, 2021). "Son Söz". *Söylenmemiş Sözler* albümü içinde. [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=YaK88DCmy4A>.

(2010). "Hiç Nasihat Veren Yok Mu". *Söylenmemiş Sözler* albümü içinde. [Video dosyası]. <https://www.youtube.com/watch?v=YaK88DCmy4A>. (Transkripsiyonu için Erişim adresi (09.04.2024): <https://sarki.alternatifim.com/sarkici/nasihat-kartal/hic-bir-nasihat-veren-yok-mu>).

(2012). "Arakan". [Video dosyası]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=8Kod9_Q9Gcl.

(2017, 11 Ekim). "Dagegn". Erişim adresi: (05.04.2024) <https://www.facebook.com/nasihatofficial/posts/pfbid02usAoEkoB4eJojYJGY5UFRGLLoeSSNHbaeLpPg8kFFaYhXTv3GtTZiNoNXQbGqRjoi>.

(2018, 23 Şubat). İslam ülkelerinde yaşanan zulme sessiz kalmamak adına ve Avusturya/Almanya/İsviçre de yaşayan gençlere gerçekleri rap ile anlatmak için yaptığım Almanca albümüm, CD ve PLAK olarak, Almanya ve Avusturya'da bütün müzik marketlerde. Erişim adresi: (05.04.2024.)

<https://www.facebook.com/nasihatofficial/posts/pfbid0wCMv2jx4iPCEqFKJrA3gGCLb8zTtQNwmBUX1JNDVBwz15431d2mSDZgRhBsb3X9Vl>.

(2020, 3 Kasım), Yine bir terör saldırısı ve önüne koyulan "İslami", "radikal İslamcı" vs. kelimeleri. Erişim adresi (10.04.2024): <https://www.facebook.com/photo/?fbid=1553624904840058&set=a.445057655696794>.

(2021). "Özdenetim" [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=Qy6dpRhM9fc>.

(2022) "İnsanoğlu", [Video dosyası]. Erişim adresi: https://www.youtube.com/watch?v=QabJNZRYE_I.

(2024) "Hayattayım". [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=pu6xbwmp0l>.

Nasir, K. M. (2020). *Representing Islam: Hip-hop of the September 11 generation*. Bloomington: Indiana University Press.

Nasr, S. H. (1987). *Islamic art and spirituality*. New York: State University of New York Press.

Poetic Pilgrimage rappers strike a chord with Islam. (2015, 5 Mart). *Al Jazeera*. [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=t1kV1aVaOH4>.

Poetic Pilgrimage (2007). “Modern Day Marys” [Video dosyası]. Erişim adresi: <http://www.youtube.com/watch?v=VRImzRuUaql>.

(2009). “No More War”. [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://soundcloud.com/poetic-pilgrimage/02-poetic-pilgrimage-and-marc-mac-no-more-war>.

(2010a) “Land Far Away” [Video dosyası]. Erişim adresi: <http://www.youtube.com/watch?v=-mdLvy8o1cU>.

(2010b, 10 Ekim) “Star Women is born” [Video dosyası]. Erişim adresi: <http://poeticpilgrimage.bandcamp.com/album/star-women-the-mixtape>.

(2016, 13 Aralık). Join Sukina from Poetic Pilgrimage for her second workshop series Rumi's Cave called Poems in Praise of the Beloved (saw). Erişim adresi (10.04.2024): <https://www.facebook.com/poeticpilgrimagemusic/posts/pfbid069mN7rNMULZBwaR7vB1ZoU71DRjdLU2MvDqEGuz9K2nN7qoYEiKf1SUSoEUGaLRjl>.

Poetic Pilgrimage ve Muhammed Yahya. (2011). “Silence is Consent”: [Video dosyası]. Erişim adresi: <http://www.youtube.com/watch?v=z1orCqZg4SA>.

Racy, A. J. (2023). Spirituality in an art musics of the Islamic World. Vincent J. Cornell ve Bruce B. Lawrence (Ed.) *The Wiley Blackwell Companion to Islamic Spirituality* içinde, (ss. 435–453). John Wiley & Sons.

Rap dünyasında iki Müslüman kadın: Poetic Pilgrimage. (2017, 18 Ekim). *Fikriyat*. Erişim adresi (01.05.2024): <https://www.fikriyat.com/muzik/2017/10/18/rap-dunyasinda-iki-musulman-kadin-poetic-pilgrimage>.

Roof, W. C. (1993). *A generation of seekers: The spiritual journeys of the baby boom generation*. San Francisco: Harper San Francisco.

Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE). (2018, 5 Haziran). İşte Avrupa'nın ülke ülke İslamofobi haritası. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*. Erişim adresi (21.05.2024): <https://www.sde.org.tr/avrupa/iste-avrupanin-ulke-ulke-islamofobi-haritasi-haberi-4738>.

Şanlıbayrak, H. (2023). *İlahiyat öğrencilerinin rap müzik dinlemelerinin sebebi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı. Rize.

Sarıköse, M. (2021). *Müzik sosyolojisi bağlamında bir ifade ve kültür biçimi olarak rap müzik*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sosyoloji Ana Bilim Dalı. Ankara.

Sharree (2013, 15 Nisan). Hip-hop hijabis: Catching up with Muneera Of Poetic Pilgrimage. Erişim adresi (29.04.2024): <https://www.patheos.com/blogs/mmw/2013/04/hip-hop-hijabis-catching-up-with-muneera-of-poetic-pilgrimage/>.

Soldier of Allah, (2009). 1924. Sözleri için: Erişim adresi (09.04.2024): <https://www.songlyrics.com/soldiers-of-allah/1924-lyrics/>, [Video dosyası]. Erişim adresi (09.04.2024): <https://www.youtube.com/watch?v=dBOIORrojK0>.

Storrdat, W. (2012). *Outline of Sufism: The essentials of Islamic spirituality*. Indiana: World Wisdom.

Swedenburg, T. (2001). Islamic hip-hop versus Islamophobia: Akl Nawaz, Natacha Atlas, Akhenaton. T. Mitchell (ed). *Global Noise: Rap and Hip-Hop Outside the USA içinde*. (ss. 57–85). Middletown: Wesleyan University Press.

Tanyi, R. A. (2002). Towards clarification of the meaning of spirituality. *Journal Of Advanced Nursing*, 39(5), 500–509.

Thoma N. (2011). Identity construction strategies in Muslim hip-hop: A multimodal analysis of the work of Germanrapper Sahira, *Pax Islamica*, 1(6), s. 72–88.

Ünal, Y. (2015). Selefi zihnin doğuşu ve gelişimi üzerine. *Dini Araştırmalar*. 18(47), 55–78.

Waters, M. M. (2012). *Hip-hop spirituality as contextualizing agent towards revitalizing Christian worship in the African American urban contemporary contex*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Methodist Üniversitesi.